KOŚCIÓŁ W POLSCE. STUDIA NAD HISTORIĄ KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE POD REDAKCJĄ JERZEGO KŁOCZOWSKIEGO

Wydawnictwo, Znak, Kraków 1966, ss. 676 + 5 amp.

Tom I — Średniowiecze — opracowali: J. Kłoczowski Wstęp, Z. Sułowski: Początki Kościoła Polskiego, J. Szymański Biskupstwa polskie w wiekach średnich. Organizacja i funkcje. E. Wiśniowski: Rozwój organizacji parafialnych w Polsce do czasów reformacji, J. Kłoczowski: Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich. M. H. Witkowska: Zagadnienie mentalności religijnej w świetle Miracula z XIII/XIV wieku.

Z trzech zaplanowanych tomów pod wspólnym tytułem *„Kościół w Polsce"* ukazał się pierwszy i zawiera rozprawy, dotyczące średniowiecznego Kościoła, w Polsce. Drugi poświęcony będzie katolicyzmowi potrydenckiemu, a trzeci obejmie XIX i XX stulecie aż do 1945 r. Według słowa wstępnego całość nie jest jakąś syntezą dziejów Kościoła w Polsce, ale zbiorem obszernych szkiców i próbą tymczasowego podsumowania wyników szeroko zakrojonej pracy zespołów, realizujących program badawczy przy Towarzystwie Naukowym KUL-u. Dopiero na tej podstawie ma być opracowana wszechstronna historia Kościoła w Polsce. W *„Studiach"* skupiono uwagę na diecezji, parafii i klasztorze, jako instytucjach społecznych, odgrywających najbardziej doniosłą rolę w życiu Kościoła. Oprócz tego zapowiedziano na skrzydełkach obwoluty pierwszego tomu, że po raz pierwszy w nauce polskiej przedstawiono w nowoczesny sposób i w oparciu o nieznane dotąd materiały archiwalne dzieje biskupstw, zakonów i struktur parafialnych. Zaanonsowane zalety nowoczesności i wykorzystania niezbadanych dotychczas materiałów prowokują do dokładniejszej analizy opublikowanego już pierwszego tomu. Ogrom wiadomości, zawartych w woluminie o znacznej objętości, nie pozwala jednak na dokładne omówienie poszczególnych rozdziałów. Toteż w ramach „Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych" ograniczamy się do tych spraw, które dotyczą obszaru objętego częściowo granicami diecezji katowickiej.

W podstawowej rozprawie Z. Sułowskiego o początkach Kościoła polskiego aż do końca XII stulecia, — gdyż wtedy zapanowało już chrześcijaństwo w całej Polsce — poruszono tematy śląskie mniej lub więcej obszernie w rozdziałach o chrzcie Małopolski, pierwszych Piastach, biskupach, duchowieństwie i świeckich. Wywody o chrzcie Małopolski opiera Autor na dwóch zasadniczych źródłach, na *„Żywocie obszernym św. Metodego"* oraz *„Katalogu biskupów krakowskich"*, które według zdania Autora pozwalają na wysunięcie hipotetycznych tylko tez i wniosków o przeniknięciu chrześcijaństwa na Ziemię Krakowską około 880 r. i ewentualnym przetrwaniu nowej wiary w okolicach górnej Wisły aż do czasów Mieszka. Autor nie potrafi się jednak zdecydować na konkretną definicję Wiślan, zaświadczonych przecież trzema oczywistymi świadectwami, ani na dokładne wytyczenie ich zasięgu aż po rejony organizacji terytorialno-politycznych Gołęszyców i Opolan. W rozdziale o biskupach nie wiadomo, czy biskup praski, czy też miśnieński objął ostatecznie zwierzchnictwo nad biskupstwem wrocławskim po najeździe Brzetysława, oraz na jakiej podstawie Autor stwierdza czasową przynajmniej przynależność Ziemi Kłodzkiej do biskupstwa wrocławskiego. Na dołączoną mapę, przedstawiającą Kościół w Polsce około 1200 r., naniesiono Orłową, gdzie według s. 401 utworzono opactwo dopiero w 1268 r. Ogólnie trzeba stwierdzić, że na skutek rozmieszczenia bardzo aktualnego, a przeważnie jeszcze problematycznego tematu na 106 tylko stronach nastąpiło nadmierne zagęszczenie podanego materiału przy skąpym jednak zaznaczeniu pomocniczej literatury.

Po naszkicowaniu przez Z. Sułowskiego budowy zrębów organizacji kościelnej nakreślił J. Szymański w następnym artykule (ss. 125—233) jej rozbudowę w drugiej fazie, rozpoczynającej się w XIII w., a zakończonej okresem poprzedzającym sobór trydencki. We wstępnych wywodach o nowych prądach w Kościele na s. 139, przyp. 30, Autor nie podał źródła, a na następnej stronie, przyp. 32, zastosował błędną pisownię nazwiska Leclercq'a. W rozdziale o biskupstwach nie udało się Autorowi wtłoczyć diecezji wrocławskiej w ramy omawianych problemów, gdyż ze względu na wyjątkową

pozycję i ówczesne stosunki polityczne wymaga ona odrębnego omówienia. W rozdziale o sufraganach na s. 218, przyp. 8, mimochodem naprowadzony Dziersław, biskup tytularny elatański, zaświadczony jest jako sufragan wrocławski dopiero pod 1365 r., a wspomniany dokument pochodzi z 1358 r., jak zresztą Kuraś wyraźnie zaznacza. W końcowym rozdziale o aparacie kontrolnym na s. 222, w. 17 nn. od góry, korekta nie zauważyła, że całe zdanie się rozsypało. Krytykę całości Autor sam przeprowadził i rzetelnie wyznaje, że jedne zagadnienia opracował syntetycznie, inne poddał tylko analizie, a często ograniczał się do zasygnalizowania dalszych możliwości badawczych z tej prostej przyczyny, że większość kwestii leży jeszcze odłogiem. Całość poparta jest obfitym wykazem literatury i mapą diecezji oraz siedzib archidiakonatów i kolegiat na ziemiach polskich około 1500 r.

Najwyższe zainteresowanie powinna wzbudzić rozprawa E. Wiśniowskiego o rozwoju organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji (ss. 235—372). Do najwcześniej zadokumentowanych kościołów zalicza Autor świątynie w Cieszynie, Głogowie i Legnicy i potwierdza, że począwszy od X stulecia powstawały takowe po grodach, co najmniej od drugiej połowy XI wieku w obrębie włości feudalnych i że wykazują wiele cech kościołów parafialnych. Pod względem ustalenia gęstości sieci parafialnej w najwcześniejszym okresie jest Śląsk dotychczas najlepiej opracowany i według zdania Autora było tutaj w XII wieku już ponad 100 kościołów. Jest to liczba bardzo ogólnikowa i wymaga oczywiście jeszcze dalszych dociekań. Nie możemy się też zgodzić z twierdzeniem Autora, jakoby na pewnych bardziej zaludnionych terenach w XII w. średnia odległość kościoła od kościoła wynosiła w linii prostej około 8—9 km, średnia zaś powierzchnia parafii 120 km^2 (s. 257), gdyż przy takim areale kościoły oddalone musiały być od siebie blisko 11 km, co przy ówczesnym nierównomiernym rozmieszczeniu osiedli bardziej odpowiadało rzeczywistości. Drugi rozdział o składzie narodowym, pochodzeniu społecznym i wykształceniu duchowieństwa oparty jest na danych, czerpanych przeważnie z księgi uposażeń Łaskiego. Natomiast w następnym rozdziale o szkołach i szpitalach posłużyły jako podkłady pochodzące z początków XVI w. i mało dotychczas wykorzystane *Libri Beneficiorum* metropolii gnieźnieńskiej i diecezji poznańskiej oraz *Libri Contributionum* i *Retaxationum* biskupstwa krakowskiego. Wnioski o szkole jako powszechnym zjawisku przy kościele parafialnym już w okresie przedreformacyjnym oraz o szpitalu pojawiającym się przed XVI w., przeważnie w miastach, możemy jednak tak samo zastosować do terenu górnośląskiego. Krótki jest ostatni rozdział o wiernych, gdzie Autor po omówieniu bractw i witryków, zarządzających majątkiem kościelnym, przy analizie praktyk i życia religijnego wiernych stwierdzić musiał, że to jest zagadnienie dotychczas niedostatecznie zbadane i stanowiące właściwie dopiero ważny postulat naukowy. Na dołączoną mapę naniesiono sieć parafialną w archidiecezji gnieźnieńskiej w początkach XVI w. według *Liber Beneficiorum* Jana Łaskiego.

J. Kłoczowski dostarczył „Studiom" najobszerniejszą pracę pod tytułem: *„Zakony na ziemiach polskich"*, podzieloną na dwie części. Pierwsza część (ss. 373—494) analizuje podstawy i rozwój zakonów w XIII w., druga zaś część (ss. 495—582) rozciąga temat na stulecia XIV i XV. J. Kłoczowski znany już jest z dwóch innych wnikliwych opracowań o wspólnotach chrześcijańskich od starożytności do XV wieku oraz o dominikanach polskich na Śląsku. W prezentowanym zarysie pragnie dać podstawowe informacje o zakonach, łącząc je z próbą przedstawienia poglądu na ogólną ewolucję i przemiany w życiu zakonnym na obszarze Polski piastowskiej. W przypisach zaś podaje w zasadzie tylko najważniejsze i najnowsze publikacje oraz monografie klasztorów. Swoje rozważania rozpoczyna od ruchu eremickiego i benedyktyńskiego, przy czym niestety stwierdzić musimy, że bliscy nam benedyktyni ze względu na domniemany pobyt w Cieszynie i Bytomiu czekają jeszcze na dokładniejsze naświetlenie. W drugim rozdziale mowa o cystersach, których jako pierwszych sprowadził biskup wrocławski i późniejszy metropolita gnieźnieński, Jan Gryfita, do Jędrzejowa, skąd filię skierowano do Rud, a stamtąd do Jemielnicy. Wśród klasztorów kanoników regularnych do największych należą: dom na wyspie Piasek we Wrocławiu, przeniesiony tam z góry Ślęży, oraz Miechów, fundacja Jaksy, z licznymi placówkami na Śląsku, m. in. w Raciborzu i Chorzowie-Bytomiu. Do kanoników regularnych zaliczają się również premonstratensi, czyli norbertanie, z domem dla panien w Rybniku-Czarnowąsach oraz kongregacje kanoniczne o nastawieniu szpitalnym, jak krzyżowcy z czerwoną gwiazdą, z filią w pobliskim Kluczborku. Obszerny rozdział o mendykantach pomijamy, gdyż Autor we wspomnianym już swoim dziele dokładniej przedstawił losy dominikanów na Śląsku i tak samo śląscy franciszkanie doczekali się już szczegóło-

wego opracowania przez Cz. Barana *Sprawy narodowościowe u franciszkanów śląskich w XIII wieku*, Warszawa 1955, oraz przez T. Szafrańskiego: *Klasztory franciszkanów na Śląsku w XIII w. i ich przynależność organizacyjna*, w Rocznikach Humanistycznych KUL-u", 1960 (VIII), z 2. Pierwszą część rozprawy zamyka rozdział o kobiecym ruchu zakonnym, gdzie m. in. wzmiankowane są benedyktynki w Staniątkach, które jakiś czas zarządzały Lędzinami oraz o dominikankach z najbliższym domem w Raciborzu i świętobliwą Ofką, o której monografię napisał K. Prus.

Drugą część poświęcił J. Kłoczowski nowym odmianom pewnych zakonów, jak np. paulinom w Częstochowie z odnogą w Głogówku, oraz rozszczepieniu innych, jak franciszkanów, na konwentualnych i obserwantów, którzy założyli m. in. klasztor w Cieszynie, nie wspomniany ani przez Autora, ani nie zaznaczony na mapie. W następnym rozdziale jest mowa o szkołach, o które szczególnie mendykanci w swoim gronie zadbali, jak to wykazują zachowane od 1429 r., a nie wykorzystane dotychczas akta kapituł polskiej prowincji dominikanów, kiedy znowu inne zakony, jak cystersi, miały nakazane studia na uniwersytecie krakowskim. Przy tej sposobności porusza sprawę bibliotek zakonnych, o których gruntowne studium wydał ks. A. Świerk: *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965. W trzecim rozdziale mówi Autor o życiu zakonnym, o wzlotach, ale też głębokim kryzysie, z którego wyłoni się reformacja, nie doprowadzająca wprawdzie na Śląsku, jak w Prusach i na Pomorzu, do zupełnego zaniku życia zakonnego, ale likwidująca szereg domów i ograniczająca pozostałe do defensywnej wegetacji. Dołączone są dwie mapy, jedna określa stan klasztorów mniszych, kanoniczych, żeńskich i żebraczych na ziemiach polskich ok. 1300 r., a druga ok. 1500 r.

W ostatniej rozprawie o zagadnieniu mentalności religijnej w świetle *„Miracula"* z XIII/XIV w. (ss. 583—630) M. H. Witkowska, OSU, wskazuje na to, że lekceważone dotychczas, mniej lub więcej legendarne relacje o cudach są obecnie cenione jako przekazy o religijności, folklorze, gospodarce itp. Przy wyborze mirakulów, związanych z kultem śś. Stanisława i Jacka oraz bł. Salomei i Kingi, ogranicza się do źródeł małopolskich i po próbie ich rekonstrukcji chronologicznej naświetla mentalność religijną osób występujących w zeznaniach o doznanych cudach.

Na końcu I tomu „Studiów" umieszczono indeks osób oraz osobny indeks geograficzny. Podane w niniejszym sprawozdaniu orientacyjne wzmianki lokalne mogą wywołać wrażenie, jakoby całość dzieła ograniczała się do czystej faktografii. Dlatego na zakończenie jeszcze raz pragniemy podkreślić, że Autorzy wszystkich tutaj naprowadzonych artykułów przede wszystkim kładli nacisk na problematykę swoistej struktury Kościoła w odniesieniu do społeczności. Toteż całość nabrała wystroju historyczno-socjologicznego i nie tylko starała się rozwiązać liczne niejasności, ale wskazuje też na mnóstwo braków, jakie jeszcze odrobić muszą naukowcy przed przygotowaniem i wydaniem prawidłowej historii Kościoła w Polsce.

Ks. Franciszek Maroń